

Borsodi L. László

CSEND ÉS SZÓ PEREMVIDÉKÉN

PILINSZKYVEL A LABIRINTUS KÖZEPE FELÉ

Az angyal hozta el nekem.¹ Mert ki más is hozhatta volna a misztikus költőt hozzám, mint maga az angyal 2020 karácsonyán, közel harminc évvel azután, hogy az 1990-es években először (és azóta még ki tudja, hányszor) találkoztunk. Az életrajzi értelemben vett alkotó már akkor több mint tíz éve ott volt, ahová életében, azaz költészetében – merthogy a költészet volt számára az igazabb/igazibb élet lehetősége – mindig is készült, ami felé verseiben, prózáiban, publicisztikai írásaiban és beszélgetéseiben készítette az utat, készült általa az út. Ezt ő törekvésnek nevezi a *Nálam létszükséglet volt az alkotás* című interjúban (beszélgetőtárs: Farkas P. József): „A költőben van valami angyali törekvés, hogy valamit létrehozzon, ami olyan kerek egész, mint egy tárgy. Angyali művet szeretne, ami tökéletes: kerek és áttekinthető. A költő a halhatatlanságot akarja.”² Pilinszky János nemcsak a költői életmű továbbélése, hanem a tapasztalaton túlival való misztikus egyesülés értelmében is érthette a halhatatlanságot. Ő ugyanis „merész és abszolút eszményt tűzött ki maga elé – a művészet és a szentség végső azonosítását” – áll Valerio Ochetto *A keresztény művész elkötelezettségéről...* című írásában, amely a költővel készített interjú rekonstruálása harmadik személyben.

És most vissza a legutóbbi találkozásunkhoz. Az évtizedek alatt szerzett élet- és olvasói tapasztalataim, illetve az idő múlásával bennem végbement lelki-szellemi változások mellett/ellenére mostani találkozásunk és beszélgetésünk jószerével semmiben nem különbözik a korábbiaktól: személyes. És ez a személyesség számomra ugyanaz a saját könyvtáram kuriózumának számító *Szálkák* című kötet első kiadását,³ az *Összes verseit*,⁴ *A mélypont ünnepe* című kétkötetes prózáját,⁵ az *Összegyűjtött leveleit*⁶ vagy az angyal hozta *Beszélgetések* című interjúkötetét olvasva. Arról a fajta személyességről

van szó, amiről ő beszél Tolsztoj kapcsán: „Én hiszek abban, ha például Tolsztojjal beszélgetnék, és utána lefeküdnék az ágyba, és elolvasnám az *Iljics Iván halálát*, akkor beszélgetnék vele igazán. Személyessé válik a személytelenségben. (...) A könyvnek (...) az a hallatlan szépsége, hogy valaki, aki egyedül van, belekezd a legmélyebb párbeszédbe, és ezt egy érdekes szférában bármikor a kezembe vehetem. Nem azt mondom, hogy ez a legnagyobb dolog, de mégis a vigasztaló dolgok közé tartozik.” (*Eljuthatunk a derűig*, Szigeti István)

Erről a fajta, az olvasás személytelenségében személyessé váló, igazibb és vigasztaló találkozásról (ezért nem teszem idézőjelbe a találkozás szót) és párbeszédéről kísérek meg számot adni. Kísérlet csupán, mert ahogy egyik kérdezője, Bán Zsuzsa is az interjúja felvezetőjében úgy fogalmaz, hogy „Pilinszkyből nem lehet »készülni«. A biztos fogódzónak vélt lexikális ismeretek másodpercek alatt semmivé olvadnak” (*Az univerzum polgára*), ugyanúgy nem lehet a teljesség igényével számot adni mindarról, amit az olvasó megtapasztal, miután engedett a Pilinszky-szó rendkívüli erejének, a költő szuggesztív mondatainak, és hagyta magát bevonni abba a párbeszédbe, amelyet látszólag aktuális beszélgetőtársaival, valójában a mindenkori olvasóival folytat.

Meggyőződésem, hogy Pilinszky beszélgetéseihez ugyanúgy kell közelíteni, mint a verseihez, a prózájához, a publicisztikai írásaihoz, kiállításokon mondott beszédeihez vagy a leveleihez: értelmezői attitűddel, elmélkedésre való hajlandósággal, azaz lassú olvasásra való beállítódással, hiszen a költőnek ugyanazokat a nyelven inneni és túli, drámaiságában nehezen artikulálható dilemmáit szólaltatják meg, legyen szó költészetről, alkotásról, hitről, szeretetről, irodalomról, színházról, zenéről, hazáról. A vele készített beszélgetésekhez ugyanis (szám szerint negyvennégy, az eddig készült legteljesebb válogatás, bő jegyzetanyaggal és utószóval ellátva) semmiképpen nem lehet úgy közelíteni, mint olyan olvasmányokhoz, amelyek adalékul, filológiai kiegészítésként szolgálnának az életmű megértéséhez, mint amik – rossz értelemben véve – magyarázatokat fűznének a szépirodalmi opusokhoz. Ez a kvázi híderemtés befogadó és életmű között nem jön létre, mert a költőnek nem szándéka. Tehát nem elméleti alapvetését, netán didaktikus magyarázását adják a verseknek vagy prózai alkotásoknak. Ellenkezőleg: a levelekhez hasonlóan a beszélgetések is szépirodalommal válnak, a költemények és a prózai művek kiterjesztései, termékeny dialóguskezdeményező terenumok, amennyiben ezek a szövegek is arról győznek meg, hogy Pilinszky univerzumában csak annak van létjogosultsága, aminek metafizi-

kai kiterjedése van, és szelíden terelgetnek befele abba a labirintusba, amit alkotóként folyamatosan megszenvedve szövegei révén felajánl az olvasónak, hogy érintkezésbe kerüljön a széppel, azaz Istennel. Erről a misztikus-esztétikai tapasztalatról és feladatról beszél alkotói oldalról mesterére, Simone Weilre hivatkozva abban a televíziós portréfilmben, amelyet Maár Gyula készített a költővel 1978-ban, s verseit, prózáját, beszélgetéseit olvasva ez lehet a kitarató befogadó jutalma is: „Csak néhányan jutnak be a labirintus közepébe; ott Isten várja, fölhabálja és kiokádja őket. Akkor kijönnek a labirintusból, megállnak a labirintus ajtajában, és az arra jövőket szelíden befelé tesséklik...” (*Egyenes labirintus. Pilinszky-portré a televízióban*)

A beszélgetés műfajának Pilinszky-féle meghatározásában a nyelvnek, a megnyilatkozásnak ugyanazzal a funkciójával találkozunk, mint a versei esetében, azzal az öngyöttrő-kétségbeejtő reménnyel, hogy benne, általa úgy teremtdünk, hogy talán útban vagyunk valami vagy valaki felé, legyen a neve megértés, szépség, Isten, megváltódás: „a beszélgetés nem színpadi műfaj, tehát nem tűri az ünnepélyességet”; „a beszélgetés mindig egy csodálatos alkalom, véletlen szüleménye. Az ember mindig zavarosan beszélget, abban a reményben, hogy valami mégis kikristályosodik a beszélgetés során” – mondja Czigány Györgynek az *Angelika presszóban*. Kipke Tamásnak adott interjújában pedig úgy összegez, hogy meggyőződéstől, világnézettől függetlenül két ember párbeszédében nem az elvek, gondolatok azonossága, hanem a „mélyükben rejlő problematika közössége” a leglényegesebb (*Csönd és szemlélődés*). Ezzel magyarázható, hogy Pilinszky még interjúiban sem önmagáról, önös érdekeiről, hanem az érintkezéseiről értekezik. Általánosan fogalmazva, az emberhez, világhoz való viszonyulásáról, azaz érdekmentesen, a misztikus költő szépség, azaz Isten iránti elkötelezettségével beszél – ami nála egyszerre költészet, zene, festészet, színház, szépség, hit, Isten, háza, háború stb. –, és arról, mit jelent (mind)ez, mint a 20. századi alkotó passiója és reménye. Soha nem azt részletezi, ami vele magánemberként történt vagy történik, nem a személye, életrajzi értelemben vett lény a fontos számára, nem a külső események, hanem azok hatása, mindazok a kultúr- és mentalitástörténeti vonatkozások, nyelvi, hitbéli történések, amelyek szellemét, lelkét foglalkoztatják. Ezt az énrejtő, ugyancsak Simone Weil nyomán „a figyelmünk iskolázottsága” által vezérelt magatartást (ld. *Egyenes labirintus*) beszélgetőtársai is tiszteletben tartják, sőt, szinte kivétel nélkül a költő attitűdjéhez felnövő partnerek abban, hogy előhívják belőle azokat a kristályosodási pontokat, amelyek a nyelv által kiküzdhetők. A költő hitvallása szerint ugyanis a nyelv az irodalom eszköze, „ugyanakkor nyelven túli

is, kép is, gondolat is.” (*Mit jelent önnek a színház?*, Apáti Miklós – Bulla Károly) Ezt támasztja alá az a gesztusa, hogy életrajzi eredetű utalásai is a nyelvhez, a költészethez való viszonyában lényegesek a számára, mint például a gyermekkorából többször emlegetett idegbeteg nagynénje, Baitz Borbála. Anyja nővérenek – akit ő Bébinek nevez – Pilinszky lecsupaszított, kopár versnyelve kialakulásában, mondhatni a szegénység költői nyelvé formálásában, a szavak ökonómiájának megteremtésében volt közvetett szerepe, meghatározva e költészet alapformáit, megtanítva a szó elemi erővel való kimondását, a szó utáni vágyakozást: „anyám nővére egy nagyon-nagyon redukált nyelvet beszélt, talán szegényesebb nyelvet, mint a gyerekek. (...) azt a néhány szót viszont, amit mondott, azt rettenetes intenzitással mondta.” (*Kettesben*, Szilágyi János) Többek között ez az artikuláció utáni vágy, a megfelelő szó kimondásának intenzív akarása és artikulálódása az, ami a versek, a prózai művek és a beszélgetések szövetét is áthatja, s ami magával ragadja az olvasót. S hogy ez a vers-, próza- és beszélgető nyelv mennyire organikusan épül egymásba, jól mutatja, hogy az 1978-as Szilágyi-interjúhoz képest korábban, a Lengyel Péternek 1969-ben adott interjújában is már arról beszél, hogy ez a nyelvnélküliség, nyelvi szegénység miként változhat meg, hiszen mint mondja: „A művészetben a süketek hallanak, a vakok látnak, a bénák járnak, minden fogyatékoság teremtő és magasrendű erővé válhat.” (*Látogatóban*) Így lesz Pilinszky-nél a vers, a költészet és általában a művészet a megváltódás lehetősége, mert ahogyan a könyv több pontján, többféleképpen megfogalmazza: „A művészet nem belerögzít a hibába, hanem megadja azt, hogy az ember megváltódjon.” (*Első zenei élmények*, Czigány György) Ehhez a megváltódáshoz mindig a semmit nem tudás, a keletkezés nullpontjától a megszenvedettség passióján át visz az út, amit, véleményem szerint, ugyanúgy be kell járnia a befogadónak, mint az alkotás felől a költőnek, aki a bölcselővel szemben „szeretne mindenkor újra semmit sem tudni”. (*Mindenkor újra semmit sem tudni*, Rada Saratlic) De még ebben sem a saját, alkotói érdemét, hanem alázattal eszközzerepét hangsúlyozza, mondván, hogy a költő „médiúm a világ és a vers közt, attól függ, hogy győzi-e ezt a közvetítő szerepet, hogy a vers és a világ törvényei közt tud-e kapcsolatot teremteni...” (*Megmentett hangszalagok*, Tóbiás Áron)

Bármilyen műfajú szövegével is találkozunk, Pilinszky költői univerzumával megteremtette olvasói számára a lehetőséget, hogy maguk is bekerüljenek a köztesbe, az úton levés állapotába, és lépésről lépésre megérezzék, megtapasztalják annak a csend és szó peremvidékén nehezen kifejezhető vonzerőnek, létezésnek a realitását, ami a nyelven inneni által a nyelven tú-

liból meg-megvillan, netán időről időre feltárulkozik. Ehhez pedig egyetlen parancs betartására van szükség, a szeretet parancsáéra, ami létmód, beállítódás, a költő által oly sokszor kifejtett figyelemnek az iskolázottsága. Ez a szeretet válthatja meg, ha nem is a világot, de az egyes embert, aki – át-törve a tények falát, „amelyek befalazzák a valóságot” (*Eljuthatunk a derű-ig*) – eljuthat a tényeken túli valóságig, vagyis a költészetben, az esztétikai szépben rejlő istenivel találkozhat. S bár Isten valóság – „számomra Isten a tények mögötti valóság. Tökéletesen tartózkodó, tökéletesen csendes, tulajdonképpen semmi fegyvere nincsen, csak jó és van.” (*Kettesben*) –, a megváltódás nem végső bizonyosság, csak lehetőség, bizonyos csak az út, amely hozzá vezethet: „Egyet tudok: a meredek út vezet hozzá” – mondja Pilinszky (*Egyenes labirintus*). Ezen a meredek úton pedig a költő szeretetfilozófiája lehet az eligazító, amit a vele való találkozásban általa nemcsak karácsonykor és karácsonyra, hanem a hétköznapok kínjaira is elhoz az angyal: „A szeretet a másik gyengeségeinek felismerése. Amiért a magam energiáit mozgósítani tudom, még akkor is, ha önmagam sem érzem különösképpen erősnek. A szeretet önmagunk meghaladása a másik ember érdekében. Valóban úgy gondolom, hogy a művészet képes ezt a fajta szeretetet a saját eszközeivel megjeleníteni.” (*Tragikum és derű*, V. Bálint Éva) Ez az a pont, ahol az irodalom, a művészet túlmutat önmagán, többre válik képessé önmagánál: élet és halál közötti közvetítővé válik, az élet érdekében cselekszik, „amikor épp a halállal tárgyal” (*A kopárság szépsége*, Hornyik Miklós).

JEGYZETEK

¹ *Beszélgetések*. Magvető, Budapest, 2016. Szerkesztette, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és a mutatókat készítette, az utószót írta: Hafner Zoltán.

² A hivatkozott, idézett interjúk a *Beszélgetések* darabjai.

³ Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972.

⁴ Osiris Kiadó, Budapest, 1998. Szerkesztette, a szöveget gondozta és az utószót írta: Hafner Zoltán. 2. javított, bővített kiadás.

⁵ 1–2. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. A válogatás, szerkesztés, sajtó alá rendezés, az előszó és utószó Jelenits István munkája.

⁶ Osiris Kiadó, Budapest, 1997. Szerkesztette, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és a mutatókat készítette, az utószót írta: Hafner Zoltán.